

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Földtudományok Doktori Iskola

A táj használata és változása a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán

1736-1875

Ph.D. értekezés tézisek

Horváth István

Témavezető:

Dr. Nagyváradai László Ph.D.
habilitált egyetemi docens

Pécs, 2013

A doktori iskola neve: PTE Földtudományok Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Dövényi Zoltán,
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Magyarország Földrajza Tanszék

A doktori témacsoport neve: Természeti földrajz és tájértékelés
Vezetője: Dr. Lóczy Dénes,
habilitált egyetemi docens
PTE TTK Környezettudományi Intézet,
Környezetföldrajzi és Tájvédelmi Tanszék

Az értekezés tudományága: Történeti földrajz

Témavezető: Dr. Nagyvárad László,
habilitált egyetemi docens
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Természetföldrajz és
Geoinformatika Tanszék

Bevezetés

A történeti földrajz nem csupán a régi korok földrajzi környezetének leírására, hanem az azt befolyásoló – természeti és társadalmi – okok és tényezők vizsgálatára is törekszik. Ebben nyilvánul meg a történeti földrajz inter- és multidiszciplinaritása: ugyanis ezen okok és tényezők vizsgálata szükségessé teszi más tudományágak bevonását is a történeti földrajzi vizsgálatokba. Kutatásom tárgya, a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának tájhasználatja megértéséhez nélkülözhetetlen a korabeli gazdálkodás mélyreható vizsgálata, ennek megfelelően kutatásom interdiszciplináris jellegű: erőteljesen kapcsolódik az anyagi néprajzhoz és a gazdaságtörténethez, forrásaiban és ezek jellegéből adódóan módszereiben ahhoz hasonlóan, természetesen a földrajzi szemléletet nem háttérbe szorítva.

A kutatott téma több szempontból is újszerűnek számít. Egyrészt az uradalmi levéltári források – utasítások, számadások, jegyzőkönyvek, stb. – vizsgálata a legapróbb részletekbe menő korabeli tájhasználatba nyújt betekintést, a napi szintű tájhasználat bemutatásával magyarázva a történeti földrajzi folyamatokat. Másrészt egy komplex gazdasági egységen belül két eltérő földrajzi környezetű, adottságú területet – a Baranyai-dombságon elhelyezkedő, mérsékelt meleg és nedves, termékeny talajjal rendelkező Alsó-kerületet és a Mecsek-háton elterülő, nedves, hűvös hegyvidéki jellegű, soványabb talajjal rendelkező Felső-kerületet – vizsgálok, amelyek táji jellemzőiben az azonos gazdasági irányítás különböző változásokat idézett elő.

A Pécsi Papnevelő Intézet birtokához tartozó települések

Célkitűzések

Disszertációm témája a táj használata és változása a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1736, az önálló uradalom létrejötte és az 1856-tól 1875-ig lezajlott birtokelkülönözés között. Ezen időintervallum önálló periódusnak tekinthető, melyben a vizsgált táj egységes gazdasági irányítás alatt állt. Ezen időszakban a birtok területe egy komplex gazdasági egységként értelmezhető, azonban földrajzi szempontból két különböző területet foglalt magában.

Kutatási célkitűzésem kettős. Egyrészt be kívánom mutatni a táj korabeli használatát és az azon folyó gazdálkodást, mivel ezen két elem elválaszthatatlan egymástól, a tájhasználat megértéséhez nélkülözhetetlen a gazdálkodás mélyreható vizsgálata. Az így nyert információk alapján kirajzolódik a vizsgált terület táji átalakulásának folyamata. Másrészt az emberi tevékenység, vagyis az uradalmi gazdálkodás és tájhasználat hatásának mértékét vizsgálom a környezetre. A két kérdés összefügg, az első részletekbe menő vizsgálata nélkül nem lehetséges a második megértése. Szemléletem ebből adódóan szintén kettős: első kutatási célmot folyamatként vizsgálom, míg a másodikat az első eredményeként.

Kutatásom során az alábbi célokat fogalmaztam meg:

A. A korabeli tájhasználat és gazdálkodás bemutatása

Részkérdések:

A.1. Az uradalom hogyan és milyen mértékben használta ki a környezeti adottságokat?

A.2. Miért és hogyan változott a tájhasználat a termelőerők fejlődése következtében?

A.3. Mely korabeli törvények befolyásolták a tájhasználatot és a táj átalakulását? Hogyan és milyen mértékben?

B. Az emberi tevékenység, vagyis a gazdálkodás és tájhasználat hatására bekövetkező földrajzi környezeti változás bemutatása

Részkérdések:

B.1. A gazdálkodás tájformáló-környezetátalakító tevékenysége következtében a korábbi természeti táj milyen mértékben alakult át kultúrtájjá?

B.2. Milyen arányeltolódások következtek be az egyes tájjelemek között?

Források

Kutatási témám vizsgálatához elsősorban elsődleges, még feldolgozatlan levéltári forrásokat használtam fel. Munkám alapvető forrásbázisát a Pécsi Káptalani Levéltárban található, a birtok területére vonatkozó úrbéri térképek és felmérések jelentették, amelyek értékét nagyban növelte, hogy az eddigi történeti földrajzi kutatások során általában használt, hasonló korú első katonai felmérés térképeivel

szemben ezek sokkal részletesebbek, nem csak az egyes tájelemeket, hanem még a parcellákat is feltüntetik.

A tájhasználatot meghatározó korabeli gazdálkodásra vonatkozóan a szintén a Pécsi Káptalani Levéltárban található uradalmi tisztiszéki jegyzőkönyvek jelentették a legnagyobb forrásbázist, amelyekben a heti rendszerességgel hozott rendelkezéseket találjuk az uradalom gazdálkodásáról. Ezek mellett a robotjegyzőkönyvek, a káptalani gyűlési jegyzőkönyvek és az uradalmi számadások jelentettek fontos forrást kutatásomhoz.

Ezt az anyagot egészítik ki a Baranya Megyei Levéltárban található, a vizsgált falvakra vonatkozó vármegyei közgyűlési iratok, a birtokelkülönözésre vonatkozó úrbéri törvényszéki iratok, az urbáriumok és az investigációs kilenc pontos kérdésre adott válaszok. Emellett felhasználtam még az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található 1785-86-os Széchenyi-féle Descriptio-t is.

Kutatásom során azonban mellőztem a Baranya Megyei Levéltárban található megyei adóösszeírásokat, mivel ezek teljes mértékben megbízhatatlanok, gyakorlatilag a szervezett adattorzítás példái. A 18. század eleji állami és úrbéri összeírásokat szintén nem használtam fel, mivel egyrészt kívül esnek kutatásom időhatárain, másrészt ezek is sokszor ellentétes, bizonytalan adatokat tartalmaznak.

Levéltári forrásaink jelentős része latin és magyar nyelvű, kisebb része pedig német volt.

A levéltári források mellett felhasználtam a nyomtatásban megjelent vonatkozó korabeli forrásokat is, elsősorban Keleti Károly szőlészeti statisztikáját és Tagányi Károly erdészeti okmánytárát, helyi vonatkozásban pedig a Kovacsics József szerkesztésében megjelent Baranya megye történeti statisztikai helységnevtárát és a Baranya megyei népességtörténeti lexikont. Nélkülözhetetlen forrást jelentett a pécsi klérus birtokainak 1733-as telepítésügyi összeírása Fricsy Ádám feldolgozásában, mely a munkám kiindulópontjául szolgáló 18. század eleji földrajzi környezetet mutatja be.

Módszerek

A történeti földrajzi vizsgálatok módszerei a téma inter- és multidiszciplináris megközelítésmódjából, a kutatók eltérő szemléletmódjából, valamint az egyes témák sajátosságaiból kifolyólag sokfélék lehetnek. A speciális, történeti és sokszor néprajzi jellegű források miatt nemcsak a geográfiai módszereket, hanem a történeti kutatásmethodikát is szükséges alkalmazni.

Kutatásom során mindkét tudomány módszereit felhasználtam, mind leíró, mind kvantitatív metódust alkalmazva. Azonban a téma és a források speciális jellegéből adódóan elsősorban a történeti jellegű, leíró módszer hangsúlyosabb használata látszott célszerűnek. Elsőként megfogalmazott célkitűzésemet, a korabeli tájhasználat és gazdálkodás módjának bemutatását kizárólag leíró módszerrel volt lehetséges elvégezni. Szintén ezen módszer nyomatékosabb használatát indokolta az

is, hogy forrásaink számszerűleg nagyobb része – az utasítások, jegyzőkönyvek, stb. – leíró jellegűek, melyek adatait egzakt módon nem lehetséges értelmezni.

Kvantitatív számításokra a felmérések és összeírások feldolgozásánál, vagyis a második kérdés megválaszolásánál, a tájváltozás egyes aspektusainak bemutatásánál nyílt lehetőség. Azonban ezek használatát nehezítette, hogy egyrészt a korabeli felmérések a technikai adottságokból kifolyólag pontatlanok – például az egyes települések összterületadatai nem egyeznek a különböző időszakokban –, másrészt pedig több ilyen jellegű forrás adathiányos.

Dolgozatomban a Papnevelő Intézet birtokának egészén vizsgálom a táj használatát és változásait. A birtok két alapvető egységből állt: a Papnevelő intézeti uradalom saját kezelésben lévő területeiből – ide tartoztak a közös használatú területek, pl. az erdők is, amelyek használatát az uradalom szabályozta –, valamint a jobbágyi használatban lévő területekből. Munkámban részletesebben mutatom be az uradalom saját kezelésű területein folytatott gazdálkodást, mivel azokról olyan részletes forrásokkal rendelkezünk, amelyekből a napi szintű tájhasználatot és tájálalakítást tudjuk rekonstruálni. Ezzel szemben a jobbágyi tájhasználatára vonatkozóan nagyon kevés biztos adatot szolgáltatnak a források – a jobbágyi gazdálkodásra vonatkozó összeírások pontatlanok és ebből adódóan használhatatlanok –, ennek napi folyamatáról pedig még annyit sem tudósítanak, csupán a jobbágyi gazdálkodás „végeredményei” jelennek meg a térképeken, például a legelőterületek növekedése egyes falvak határában. Így munkámban a jobbágyi tájhasználat bemutatása ebből adódóan jóval szűkszavúbb, mivel csak a megbízható adatokat dolgoztam fel.

Munkám struktúrája a természeti és antropomorf tájelemek egyenkénti vizsgálatára épül. Kutatásom során elemeztem az erdők, szántóföldek, rétek, legelők, szőlők, kertek, sáncok, vizek, kőfejtők, agyagbányák, majorságok használatának jellemzőit, motivációját, szabályozását, eredményeit, amelyek a táj átalakulását meghatározták.

Az egyes tájelemeket az alábbi alapvető szempontok alapján vizsgáltam:

- elhelyezkedés a térfelszínen
- területadatok és arányok
- minőségi jellemzők
- a tájhasználat és a gazdálkodás módja és eredményei

Kivételt képez ez alól az erdők vizsgálata, mert ezek változása olyan összetett folyamat, hogy csak a szabályozás és erdőművelés, mint okok bemutatása után lehetséges értelmezni.

Az egyes tájelemek vizsgálata előtt a történeti földrajzi munkák tematikájának megfelelően bemutattam az uradalmi állattartás jellemzőit, mivel ennek környezetátalakító hatása a korban meghatározó jelentőségű volt szinte minden tájelem esetében. Hasonlóképpen munkám felépítésénél indokoltnak látszott külön fejezetben bemutatni az egyes tájelemek térképi megjelenítését és ehhez kapcsolódóan az uradalmi térképészetet is, mint kutatásom legfontosabb forrásbázisát, annál is inkább, mert az uradalmi térképészet működésének jellemzői szinte ismeretlenek a földrajztudományban.

Eredmények

A. A korabeli tájhasználat és gazdálkodás bemutatása

A.1. A környezeti adottságok kihasználása az uradalom gazdálkodásában

A királyi adományozó levél és a pécsi klérus birtokait felosztó egyezség értelmében a birtok jövedelmét a felállítandó Papnevelő Intézet felépítésére, majd fenntartására: a tanárok fizetésére és a növendékek eltartására kellett fordítani, természetesen az uradalom működtetése mellett. Így a birtok célvagyonnak számított, nem beszélhetünk profitorientált gazdálkodásról. Ebből adódóan az uradalom gazdálkodása a jobbágyok feudális szolgáltatásaira épült, a robotra és a dézsmára, valamint saját kezelésű földjein is alapvetően csak a számára szükséges élelmiszer és takarmány előállítását végezte. Azonban a birtok területét a táji adottságokhoz képest az uradalom igyekezett a lehető legeredményesebben kihasználni.

A két terület eltérő adottságait az uradalom felismerte, alkalmazkodott hozzá és ki is használta. A melegebb klímájú, kisebb reliefenergiával rendelkező Alsó-kerületben a szántóföldi gazdálkodás és a szőlőtermesztés volt túlsúlyban, míg a hegyvidéki jellegű, hűvösebb és csapadékosabb Felső-kerületben az erdő- és rétgazdálkodás. A növénytermesztésben is megmutatkoztak ezen különbségek: az Alsó-kerületben elsősorban búza- és kukoricatermesztést folyt, míg a Felső-kerületben a takarmánytermesztésen volt a hangsúly. A kerti növények esetében is megfigyelhetjük ugyanezt: az Alsó-kerületben a melegkedvelőbb gyümölcsöket és zöldségeket termesztették: szőlőt, cseresznyét, szelídgesztenyét, dinnyét, hagymát, míg a Felső-kerületben a hűvösebb, nyirkosabb klímát kedvelő, illetve elviselő növényeket: burgonyát, káposztát, szilvát, almát, diót termesztettek. Az állattartás terén hasonlóképpen a sertéstartás a jól makkoltatható Felső-kerületet jellemezte, míg az Alsó-kerületben inkább a juhokat legeltették.

A komplex adottságok lehetőségeit is felismerte az uradalom. Egyrészt a juhokat a sok takarmánnyal rendelkező Felső-kerületben teletették, azonban kora tavasszal lehajtották az enyhébb klímájú Alsó-kerületbe, ahol hamarabb kisarjadt a fű. Másrészt az erdőségek és a mecseki mészkő, illetve az agyag együttes előfordulása ipartelepítő tényezőnek bizonyult.

A.2. A tájhasználat változása a termelőerők fejlődése következtében

A Pécsi Papnevelő Intézet birtokán folyó gazdálkodás folyamatát kezdetétől, 1736-tól az 1850-60-as években végrehajtott birtokelkülönözésig egy komplett folyamatnak tekinthetjük, mely során a korábbi természeti táj fokozatosan kultúrtájá alakult. Vizsgált időszakunk alatt a tájhasználatot négy szakaszra oszthatjuk.

I. 18. század eleje – 1736:

A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc leverése után az elvadult tájon a megmaradt népesség még igen kis létszámú volt, a leírások szerint sokkal nagyobb népességet is el tudott volna tartani a természeti környezet. Az ember csak kis mértékben avatkozott bele a természeti tájba, gazdálkodásával csak a létfenntartásához szükséges mennyiségű természeti erőforrást vette igénybe, ennek megfelelően a táj kis részét használta kultúrtájként. Sőt, feltehetően – mivel csak egészen kis gazdasági egységek, egyes jobbágycsaládok – használták a tájat minden szabályozás és tervszerűség nélkül, ez is sokszor inkább csak félkultúrtájnak tekinthető. Ugyanis egyrészt a nagyobb mértékű tájátalakításra nem volt igény, hisz ha egy terület kimerült, nyugodtan odébbmehettek, tágas volt a természeti táj, másrészt pedig a területen élő népességnek nem volt hozzá olyan gazdasági ereje, szervezettsége, szakértelme, mint később az uradalomnak. Ugyan elméletben megvolt a gazdasági egység, hisz a területet a pécsi klérus 1703-ban megkapta a királytól, de ez a gyakorlatban alig érvényesült, mivel a birtok állandó pereskedés tárgya volt, az egyes falvak tulajdonjoga gyakran változott, s még az egyházi és gazdasági infrastruktúra sem épült ki teljesen.

A terület több mint fele ekkor még őserdő jellegű erdő volt, sok későbbi falu helyét is még erdő borította. A mezőgazdasági művelés sem tekinthető egységesnek: jelen volt a két- és a háromnyomás is, de helyenként nem alkalmaztak nyomásokat.

II. 1736 – 1830-as évek eleje:

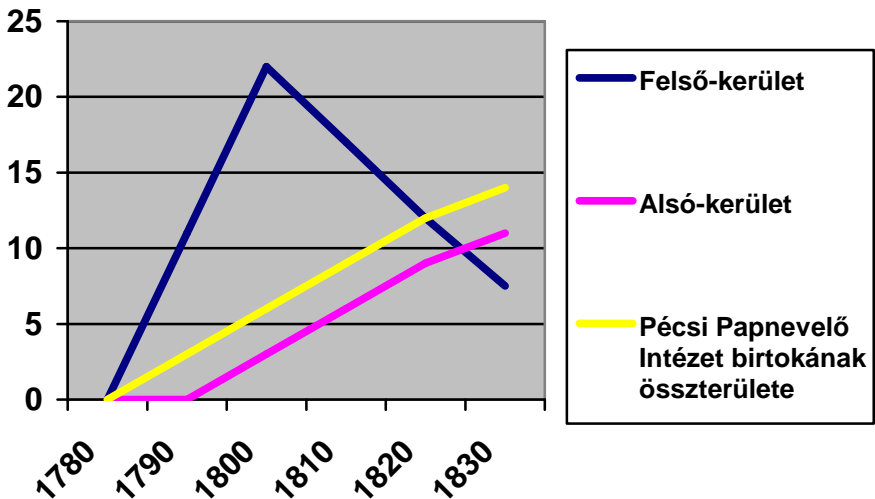
Az uradalom létrejöttével, valamint a népesség növekedésével és a gazdaság fejlődésével megkezdődik a táj intenzív használata. Az uradalom tervszerű gazdálkodásba kezd – 1750-ben kiadja első gazdasági utasítását –, a tájhasználatot szabályozó királyi rendeletek és törvények jelennek meg és 1782-re kiépül az uradalom szervezete is. Mindezek hatására egyre több tájelemet vonnak be a gazdálkodásba: megkezdik az erdők irtását és átalakítását, a területek körülhatárolását, sőt bizonyos nem használható tájelemek, nevezetesen a mocsarak felszámolását is. Ezzel párhuzamosan új tájelemeket is kialakítanak: gyümölcsös-, szérűs- és veteményeskerteket, vízelvezető és lecsapoló árkokat, sáncokat és sövényeket, sőt puszták népesülnek be új településeket létrehozva. Időszakunk végén, az 1830-as években a vízfolyások szabályozása is megtörténik, fontos új kutatási eredményünk, hogy a Baranya-csatornát már ekkor kialakították, szemben a mindenki által használt szakirodalom, azaz Ihrig Dénes *A magyar vízszabályozás története* című művében szereplő 1892-es adattal. Ekkorra lezajlik az erdők fajspecifikus homogénné válása is.

Ezen száz év meghatározó a táj átalakulása szempontjából: az uradalom és a jobbágyság gazdálkodásukat kiterjesztik a terület egészére az összes tájelemet átalakítva saját igényeik szerint, így az egész terület kultúrtájává válik. A táj képe is megváltozik: az erdők aránya egyre csökken – egyes falvak határából el is tűnik a 18-19. század fordulóján –, míg a mezőgazdasági művelés alá vont területek aránya

között. Az Alsó-kerületben ugyanezt a vizsgálatot végeztem el a kerület két, 1795-ös és 1828-as felmérésének területadatai alapján. A birtok egészére vonatkozó környezetátalakítás mértékét úgy számoltam ki, hogy a birtok összterületére vonatkozóan alkalmaztam a fenti metódust, az 1782-es felső-kerületi és az 1795-ös alsó-kerületi adatokat egy, a 18. század végét jellemző adatsorba rendezve és az 1828-as, az uradalom egészére vonatkozó felmérés adataival összevetve. Sajnos a következő, a birtokelkülönözés időszakában készült felmérés adathiányos, így ebből ilyen jellegű megállapítások már nem vonhatóak le.

A környezetátalakító tevékenység mértéke a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán (%)

III. 1830-as évek – 1848:

Ezt az időszakot tekinthetjük a feudális gazdálkodás virágkorának: ekkorra már a birtok egésze kultúrtáj, melynek minden elemét az emberi igényeknek és a természeti erőforrások lehetőségeinek megfelelően használnak. Az erdőirtás folytatódik, egyre több intenzív gazdálkodási teret létrehozva.

IV. 1848 – 1860-as évek:

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás és annak gazdasági következményei alapvetően más gazdálkodási viszonyokat teremtettek, amelyek jelentős tájálalakítást

eredményeztek. A birtokelkülönözés miatt ismét nagymértékű erdőirtásokba kezdtek, melyek következtében a korábbi erdők más tájelemeknek – főleg legelőknek, kisebbrészt szántóknak – adták át helyüket. Új tájelemként jelent meg a majorság a korábban szétszórtan elhelyezkedő uradalmi birtokelemek koncentrációjával, valamint gazdasági és lakóépületek együttesével. Ez intenzívebb gazdálkodást is eredményezett a vetésforgó és a gépesítés megjelenésével.

A.3. A korabeli törvények befolyása a tájhasználatra és a tájátalakulásra

1767. évi Urbárium: Hatására kötelezővé vált a háromnyomásos gazdálkodás a jobbágyság földjein. Az erdőkben megtiltotta a makktermő és gyümölcsfák kivágását és szabályozta az erdőhasználatot, amely előidézte az erdők fajspecifikus homogénné válását.

1807. évi XXI. tc.: Szabályozta a fakitermelés módját, a jobbágyság faigazgatási jogát, a károkozók büntetését és az erdei legeltetést. Elrendelte továbbá, hogy az erdőkre vonatkozóan fakitermelési rendszert dolgozzanak ki. Ennek értelmében 1810-ben az uradalom kidolgoztatja első erdőgazdálkodási tervét és Orfűn tervszerű erdőgazdálkodásba kezd, így a korábbi szálaló gazdálkodás helyett vágásforgót hoz létre.

1836. évi VI. tc. (II. Urbéri törvény): Megengedte az addig közösen használt legelők elkülönítését. A törvény értelmében a birtok területén három község kérte ezt, de mivel az uradalom a jobbágyság számára ezt nem tudta tiszta legelőben kiadni, ezért nagymértékű erdőirtásba kezdett. Készülve arra, hogy több község is kérni fogja ezt a jövőben, ezért minden község területén rendszeres erdőirtásba kezdett.

1848. évi IX. tc., X. tc. és XIII. tc. (Jobbágyságfelszabadítás): A korábbi feudális gazdálkodás helyett kapitalista gazdálkodási viszonyokat hoz létre, eltörli az úrbéri szolgáltatásokat és a papi dézsmát.

1853. Urbéri páteus: A jobbágyságfelszabadítás gyakorlati végrehajtása következtében megtörténik a birtokelkülönítés. Ennek következtében kötelező lesz a legelőelkülönítés és ennek végrehajtása miatt újabb nagyarányú erdőirtások következnek be, valamint kialakul a korszerű majorsági gazdálkodás.

B. Az emberi tevékenység, vagyis a gazdálkodás és tájhasználat hatására bekövetkező földrajzi környezeti változás

B.1. A korábbi természeti táj kultúrtájává válásának mértéke a gazdálkodás tájformáló-környezetalakító tevékenysége hatására

„Kultúrtáj: Az ember tudatos alkotó tevékenységének jegyeit (építményeit, tárgyait) feltüntető természeti táj.” – írja a Földrajzi Fogalmak Kiszótára (LEHMANN-VUICS 1992 106.). Véleményem szerint azonban kultúrtájnak kell

tekintenünk minden olyan tájat, amely az emberi tevékenység hatására alapvető módon megváltozik. Vizsgált korszakunkban azt láthatjuk, hogy az ember a táj minden egyes elemét használta, a számára kártékonynak ítélt növényeket kiirtotta, a hasznosnak ítéltet pedig gondozta, szaporította, illetve a számára nem megfelelő vízfolyásokat átalakította. Ezt láthatjuk minden egyes tájelem esetében, ezért kutatásunk legfontosabb eredménye, hogy a 18-19. századi gazdálkodás esetében át kell értelmeznünk az egyes tájelemek eddigi természeti, félkultúr- és kultúrtáj osztályozását.

Azon tájelemek, amelyek esetében az uradalom és a jobbágyság belterjes mezőgazdasági termelést folytattak – a kertek, a szőlők, a szántóföldek –, illetve antropogén jellegűek voltak – települések, bányák, sáncok – természetesen kultúrtájnak tekinthetők.

Félkultúrtájnak tekinthetjük a legelőket, mivel azokba a legeltetésen kívül más formában nem avatkozott be az ember és a természetes vegetáció kialakulását nem befolyásolta, de létrejöttük az emberi tevékenységnek köszönhető és az ember folyamatosan használta őket.

Az általában félkultúr tájelemként jellemzett rétek esetében azonban kutatási eredményeiből kiderül, hogy ezeket valódi kultúrtájnak tekinthetjük, ugyanis ezen tájelemet az uradalom rendkívül intenzíven művelte: sáncokkal bekerítette, vetette, boronálta, trágyázta, öntözte és területéről a felesleges vizet elvezette.

A látszólag természeti tájnak tekinthető erdők esetében is azt láthatjuk, hogy vizsgált időszakunkban az erdészeti szabályozások és az erdőgazdálkodás hatására – igaz, a többi tájelemmel ellentétben nagyon hosszú folyamatként, több évtized alatt – lezajlott a korábban természeti tájnak tekinthető, őserdő jellegű erdők antropogén átalakítása. Ennek eredményeként, a tudatos emberi tevékenység hatására korszakunk végére már a legtöbb erdő fajspecifikusan, sőt sok helyen kor szempontjából is homogénné vált, s ezáltal az erdőket korszakunk végére már kultúrtájnak tekinthetjük.

A 19. század elején a népességnövekedés, a gazdasági fejlődés és a mind intenzívebbé váló gazdálkodás következtében igényként merült fel mind az uradalom, mind a jobbágyság részéről, hogy a vízfolyásokat szabályozzák, a vizenyős területeket, mocsarakat lecsapolják, szárazabb időszakban a réteket öntözzék, így jutva további megművelhető területhez. A vízügyi munkálatokkal – a vízvezető, lecsapoló, öntözőárkok kiépítésével és a vízfolyások szabályozásával – a táj természetes vízrajza megváltozott, a korábbi természetes tájelemként jellemezhető vizek, vizes élőhelyek hasonlóképpen kultúrtájji jellegűek kaptak.

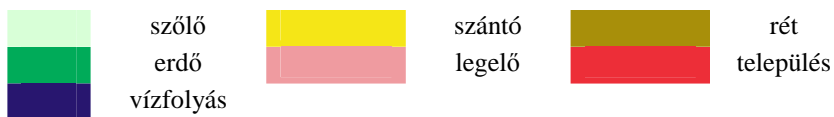
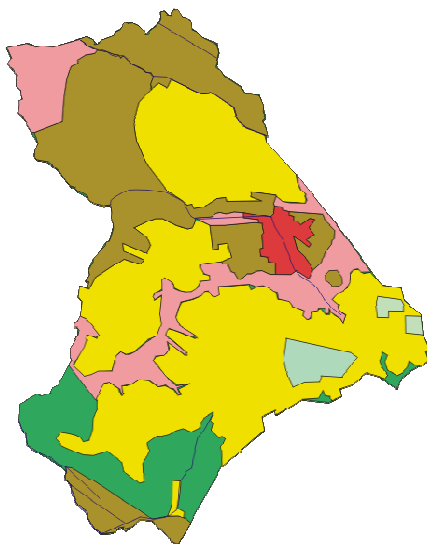
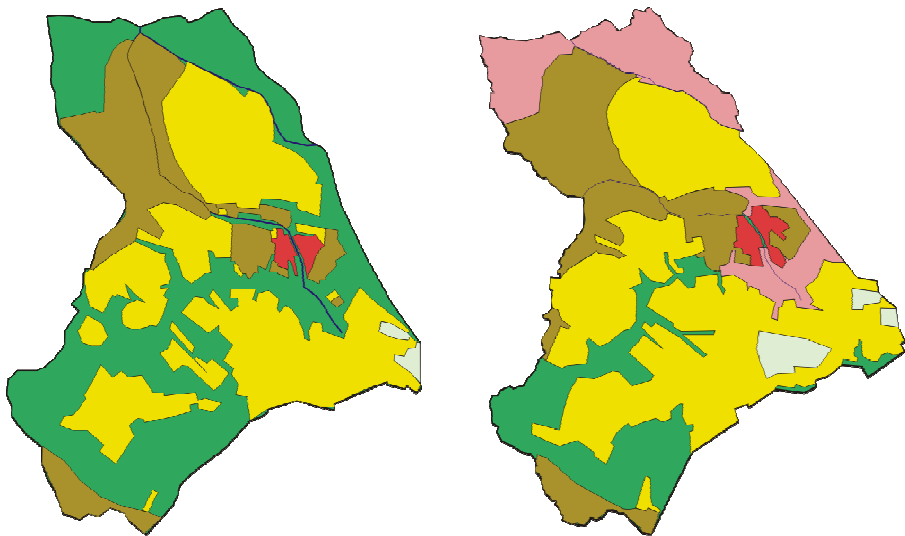
Összegezve megállapíthatjuk, hogy a korabeli uradalmi gazdálkodás komplex módon és döntő mértékben avatkozott be a korábbi természeti tájba. Azt minden tájelem esetében megváltoztatta, így azok – a félkultúr jellegű legelő kivételével – kultúrtájji váltak. Ezáltal bebizonyosodott, hogy ebben a korszakban vált a természeti környezet kultúrtájji a vizsgált terület egészén, mely alapjaiban határozza meg a mai földrajzi környezetet is.

B.2. Arányeltolódások az egyes tájelemek között

Vizsgált időszakunk alatt az egyes tájelemek területének és arányának nagymértékű változását figyelhetjük meg a birtok mindkét kerületében. Az 1733-as leírásból láthatjuk, hogy a 18. század első felében még az egész területen az erdők voltak túlsúlyban. Azonban az uradalmi és jobbágyi gazdálkodás megindulásával ezen tájelem területe és aránya folyamatos csökkenésnek indult. A 18. század végén még az összterület 42,5 %-át borította erdő, de ez már csak a Felső-kerületben jelentett többségi arányt, az Alsóban már csak a terület mintegy egynegyede volt erdő. Az elkövetkező évtizedekben tovább folytatódott az erdők irtása mezőgazdasági jellegű területeknek adva át helyét – párhuzamosan a sertés- és juhtartás jellegének megváltozásával, vagyis a makkoltatás és erdei legeltetés jelentőségének visszaszorulásával, melynek okát mindkét esetben a fajtaváltásban kell keresnünk. 1828-ban már csak az összterület 33%-át borította erdő, s ekkorra már a Felső-kerületben is aránya kevesebb mint felére, 37 %-ra csökkent. Vizsgált időszakunk végére, az 1850-60-as évekre már csak a birtok területének egynegyedét borította erdő, leginkább a Mecsek-háton megmaradva.

A mezőgazdasági művelés alá vont területek közül a szántóföldek területe alapvetően stagnált, 30-40 % között mozgott, sőt, csekély csökkenést is megfigyelhetünk a népességnövekedés ellenére. Ennek okát egyrészt az intenzívebbé és így eredményesebbé váló földművelésben kell látnunk, másrészt pedig a gyapjúkonjunktúra hatására az állattartás jelentőségének növekedésében. Ezzel párhuzamosan a legelők ugrásszerű növekedést mutatnak – különösen a 19. század elején a Felső-kerületben –, ennek okát az erdőirtásokkal párhuzamosan az erdei legeltetés visszaszorulásában láthatjuk. Igaz, a takarmányt biztosító rétek területe és aránya csak kis mértékben növekedett, de fentebb láttuk, hogy az uradalom olyan kimagaslóan intenzív rétgazdálkodást folytatott, hogy a rétterületek növelése nélkül is el tudta látni takarmánnyal a növekvő állatállományt.

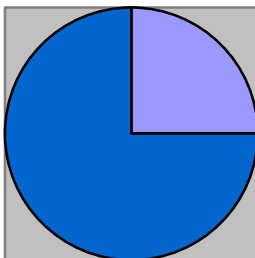
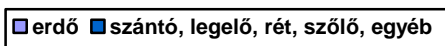
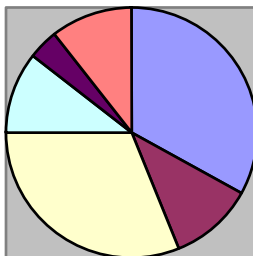
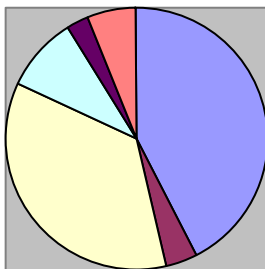
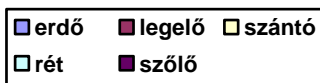
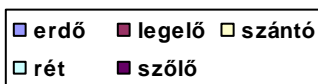
Az intenzív művelésű tájelemek közül a legjelentősebbnek a szőlők számítottak, amelyek területe és aránya szintén növekedést mutat. Ez a 18. század legvégén a Felső-kerületben volt kiugróan magas, ahol az új falvak létrejöttével a szőlőterületek mintegy megkétszereződtek, de az Alsó-kerületben is növekedést tapasztalhatunk, mivel az itteni szőlőkből különösen jó minőségű bor készült, mely iránt jelentős kereslet mutatkozott.

Bodolya határhasználata 1782-ben, 1803-ban és 1865-ben

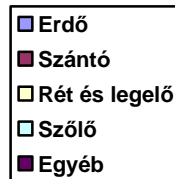
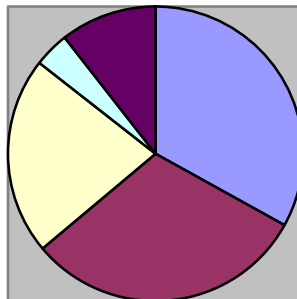
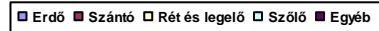
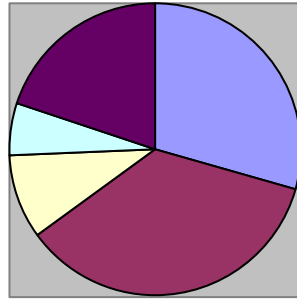
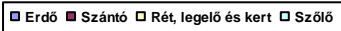
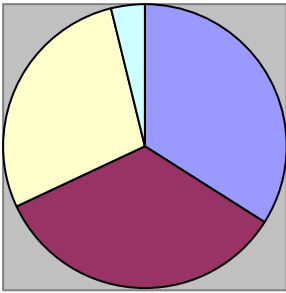
Tájelem	18. sz. vége		1828		1855-1868	
	Terület	%	Terület	%	Terület	%
Erdő	10597,87	42,5	8506,02	33	6709,42	25
Szántó	8809,87	35,5	8034,99	31	–	–
Rét	2269,72	9	2781,68	10,5	–	–
Legelő	1037,5	4	2840,9	11	–	–
Szőlő	685,47	3	1052,49	4	–	–
Egyéb	1556,98	6	2670,42	10,5	–	–
Összes	24957,41	100	25886,5	100	26506,05	100

A tájelemek változása a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán

A tájelemek aránya a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán a 18. század végén,
1828-ban és 1855-1868-ban

Összehasonlítva az országos állapotokkal, a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán hasonló arányokat láthatunk. Azonban Baranya vármegye viszonyaihoz képest jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a birtok területén a szántók aránya 4,5 %-kal kevesebb, viszont az erdők aránya 3,5 %-kal, a rétek és legelők pedig 12 %-kal magasabb volt, mint a vármegyei átlag. Ennek okát abban kell látnunk, hogy a birtok területének többsége, mintegy háromötöde a Mecsek-háton terült el, ahol – mint láttuk – az uradalom alkalmazkodva a természeti környezethez elsősorban erdő- és rétgazdálkodást, illetve állattenyésztést folytatott, szemben a többségében domb- és síkvidéki jellegű vármegyével, ahol ebből adódóan inkább a szántóföldi gazdálkodáson és a növénytermesztésen volt a fő hangsúly.

Az egyes tájlemek aránya Magyarországon, Baranya vármegyében és a Pécsi Papnevelő Intézet birtokán 1830 körül

A kutatási eredmények hasznosíthatósága és további kutatási irányok

A vizsgált időszak tájhasznosításának alkalmazásával napjainkban, a táj adottságait megismerve és kihasználva az emberi tevékenység kíméletesebbé válhat környezetében, mely mindkettő előnyére válik. A történeti földrajzi kutatásokban a 18. századra vonatkozóan legáltalánosabban használt, de jóval kevésbé részletes katonai térképek is „feltölthetőek” a kutatás során feltárt pontosabb adatokkal, valamint ezen helyi adatok más történeti földrajzi és tájökölógiai kutatásokban is felhasználhatóak.

Kutatásunk térben és időben egyaránt kiterjeszhető. Térben érdemes lenne vizsgálat alá venni a másik két káptalani irányítás alá tartozó pécsi egyházi uradalom, a Káptalani és a Székesegyházi uradalom tájátalakító tevékenységét, annál is inkább, mert ezek birtokainak egy része egy egészen más földrajzi adottságú területen, a Dráva mentén helyezkedett el. Időben kutatásunkat eredményes lenne kiterjeszteni egészen 1945-ig, az egyházi birtokok államosításáig és megvizsgálni, hogy a kapitalista gazdasági viszonyok között milyen tájátalakító tevékenységet folytatott az uradalom.

1. A disszertáció alapjául szolgáló publikációk

1.1. Közlemények, tanulmányok, könyvrészletek stb.

1. **HORVÁTH I.** (megjelenés alatt): „Az Uraság asztalára mindenkor elegendő és jó óbort adni lehessen”A Pécsi Papnevelő Intézet szőlő- és borgazdálkodása 1736 és 1875 között. – In. Tiszteletkötet Csoma Dezső 60. születésnapjára
2. **HORVÁTH I.** (megjelenés alatt): *Beljski mostovi u 1752. godini.* – In. Pélmonostor a múltban és jelenben. Egyesület Baranya történetének kutatására. Pélmonostor
3. **HORVÁTH I.** 2011: *Adatok a Pécsi Papnevelő Intézet Uradalma a 18. századi működéséhez* – In. Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára. pp. 185-197.
4. **HORVÁTH I.** 2010: *Mikoviny Sámuel egy elfeledett térképe.* – In. **Geodézia és Kartográfia** 2010/10, pp. 22-26.
5. **HORVÁTH I.** 2010: *Prvi detaljan kartografski prikaz “baranjskog trokuta”.* – In. *Scrinia Slavonica.* Slavonski Brod. pp. 161-167.
6. **HORVÁTH I.** 2010: *Az erdő használata a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmában a feudáliskor végén.* – In. *A táj változásai a Kárpát-medencében. Tájhasználat és tájatalakulás a 18-20. században.* Gödöllő, pp. 109-114.
7. **HORVÁTH I.** 2008: *Egyházi gazdálkodás a 18. században.* – In. *A Pécsi egyházmegye ezer éve.* Pécs, Pécsi Püspökség. pp. 98-105.
8. **HORVÁTH I.** 2007: *A keszűi pálos birtokok létrejötte és története.* – In. *Decus Solitudinis. Pálos évszázadok.* Budapest, Szent István Társulat. pp. 204-208.
9. **HORVÁTH I.** 2006: *A Pécsi Papnevelő Intézet uradalmának szervezete és működése (1830-1848).* – In. *Tanulmányok Pécs történetéből 18.* Pécs, Pécs Története Alapítvány, pp. 77-95.

10. **HORVÁTH I.** 2006: *A szénbányászat a székesegyházi uradalom területén (1810-1820).* – In. Pécsi Szemle 2006/ tavasz, pp. 35-39.
11. **HORVÁTH I.** 2005: *A Pécsi Szeminárium érendje a 18. század közepén.* – In. Pécsi Szemle 2005/nyár, pp. 12-17.

1.2. Konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

1. **HORVÁTH I.** (megjelenés alatt): *Juhászat a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmában 1774 és 1850 között.* – In. Uradalmak térben és időben
2. **HORVÁTH I.** 2011: *A víz menti területek használata a Pécsi Papnevelő Intézet Uradalmában a 19. század első felében.* – In. Magyar Hidrológiai Társaság XXIX. Országos Vándorgyűlése. CD-ROM
3. CZIGÁNY SZ. - **HORVÁTH I.** - NAGYVÁRADI L. - PIRKHOFFER E. 2005: *Cartography of the Archbishop of Pécs' Lads between 1735 and 1875.* Poster. – In. 21st International Conference on The History of Cartography. 17-22 July, 2005. Budapest, Hungary. pp. 60.

2. Egyéb publikációk

2.1. Közlemények, tanulmányok, könyvrészletek stb.

1. **HORVÁTH I.** (megjelenés alatt): *A hosszúhetényi plébánia részvétele az I. világháborúban.* – In. **Hadtörténeti Közlemények**
2. **HORVÁTH I.** – TENGELY A (megjelenés alatt): *A szerb oktatási és gazdasági igazgatás a pécsi püspökség területén a megszállás éveiben (1918-1921).* – In. Levéltári Szemle
3. **HORVÁTH I.** 2009: *A pécsi Székesegyházi Uradalom szerepe a Joglíceum fenntartásában.* – In. A Pécsi Püspöki Joglyceum története 1833-2009, Pécs, PTE, pp. 241-249.
4. **HORVÁTH I.** 2008: *A török utáni újjáépítés évtizedei.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 87-97.
5. **HORVÁTH I.** – KIKINDAI A. – SÜMEGI J. 2008: *Vallási élet a barokk korban.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 106-114.
6. **HORVÁTH I.** 2008: *Az egyházmegye Mária Terézia uralkodása idején.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 115-127.

7. **HORVÁTH I.** – KIKINDAI A. 2008: *A felvilágosodás és a liberalizmus kora.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 128-140.
8. **HORVÁTH I.** 2008: *A reformkor és a szabadságharc időszaka.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 141-152.
9. **HORVÁTH I.** – KIKINDAI A. 2008: *Az önkényuralom és a dualizmus kora.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 153-163.
10. **HORVÁTH I.** 2008: *A két világháború között.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 185-194.
11. **HORVÁTH I.** - BÁNKUTI G. 2008: *A kommunista diktatúra éve.* – In. A Pécsi egyházmegye ezer éve, Pécsi Püspökség, Pécs, pp. 195-202.
12. **HORVÁTH I.** 2007: *A rácbólyi és az idamajori püspöki birtok megpróbáltatásai a szerb megszállás idején.* – In. Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Egyháztörténeti tanulmányok II. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, pp. 103-110.
13. **HORVÁTH I.** 2007: *A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Ágostonrend.* – In. Pécsi Szemle 2007/tavaszi, pp. 22-23.
14. **HORVÁTH I.** 2007: *A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Domonkosrend.* – In. Pécsi Szemle 2007/nyár, pp. 4-5.
15. **HORVÁTH I.** - KIKINDAI A. 2007: *Időkapszula a püspöki palota tornyában.* – In. Pécsi Szemle 2007/nyár, pp. 6-13.
16. **HORVÁTH I.** 2006: *A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Ferencesek.* – In. Pécsi Szemle 2006/nyár, pp. 22-27.
17. **HORVÁTH I.** 2006: *A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Pálosok.* – In. Pécsi Szemle 2006/ősz, pp. 30-35.
18. **HORVÁTH I.** 2006: *A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Kapucinusok.* – In. Pécsi Szemle 2006/tél, pp. 10-11.
19. **HORVÁTH I.** 2006: *Az abaligeti „Paplíka” felfedezése.* – In. Pécsi Panoráma III. évf. 2. szám. 2006. február, pp. 16-17.
20. **HORVÁTH I.** – TENGYEL A. 2006: *Az oktatási nyelv megváltoztatása a baranyai katolikus elemi népiskolákban 1918 végén.* – In. Pécsi Panoráma III. évf. 5. szám. 2006. május-június, pp. 44-45.

21. **HORVÁTH I.** 2006: *Hetyei Sámuel pécsi püspök emlékezete.* – In. Jó Hír III. évf. 8. szám. 2006. szeptember 14, pp. 11.
22. **HORVÁTH I.** - KIKINDAI A. 2005: *Berényi Zsigmond inszurrekciós serege 1742-ben.* – In. Pécsi Szemle 2005/tél, pp. 16-25.
23. **HORVÁTH I.** - REMENYIK B. - TÓTH S. 2005: *Adatok a Bellyei híd 1754-es bejárásáról.* – In. **Földrajzi Értesítő**, 2005/1-2. pp. 175-181.
24. **HORVÁTH I.** 2005: *Böjti napok és szokások.* – In. Pécsi Panoráma II. évf. 3. szám. 2005. március, pp. 32-33.
25. **HORVÁTH I.** 2005: „*Tekints fel a magas Kálvária hegyre, a magas keresztfára...*” *A pécsi kálvária építéstörténete.* – In. Pécsi Panoráma II. évf. 4. szám. 2005. április, pp. 24-25.
26. **HORVÁTH I.** 2005: *A pécsi szeminárium étrendje a 18. század elején I.* – In. Pécsi Panoráma II. évf. 5. szám. 2005. május, pp. 20-21.
27. **HORVÁTH I.** 2005: *A pécsi szeminárium étrendje a 18. század elején II.* – In. Pécsi Panoráma II. évf. 6. szám. 2005. június, pp. 12-13.
28. **HORVÁTH I.** – FEDELES T. 2005: *Védőszentek templomtitulusok ábrázolása az egyházközségi pecséteken. Szent Jakab.* – In. Jó Hír II. évf. 7. szám. 2005. június 29, pp. 6.
29. **HORVÁTH I.** - POHÁNKA É. 2004: *Égi tünemények Pécsen 1692-ben.* – In. Pécsi Szemle 2004/tavaszi, pp. 24-29.
30. **HORVÁTH I.** 2004: *Védőszentek ábrázolása plébániai pecséteken. Árpádházi Szent Erzsébet, Szent András.* – In. Pécsi Panoráma I. évf. 10. szám. 2004. november 19, pp. 14-15.
31. **HORVÁTH I.** 2004: *Védőszentek ábrázolása plébániai pecséteken. Szent Borbála, Szent Miklós.* – In. Pécsi Panoráma I. évf. 11. szám. 2004. december 3, pp. 14-15.
32. **HORVÁTH I.** – TENGYELY A. 2003: *A római katolikus népiskolák államosítási kísérlete Baranya vármegyében a szerb megszállás alatt.* – In. Az oktatási rendszer szabályozása Magyarországon a 19-20. században, Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 7., Tatabánya, Tatabányai Múzeum, pp. 144-153.

33. FEDELES T. - **HORVÁTH I.** 2003: *Klímó György pécsi püspök (1751-1777) pecséthasználata.* – In. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 46-47 (2001-2002), Pécs, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 87-96.
34. **HORVÁTH I.** – WILHELM Z 1998: *Gosztonyi Jenő.* – In. Duna-Szekcső a múltban és jelenben. Szekszárd, Dunaszekcső Emlékeiért és Jövőjéért Alapítvány. pp. 113-114.

2.2. Konferencia előadásokhoz kapcsolódó publikációk

1. **HORVÁTH I.** (megjelenés alatt): *Adatok Mohács város településszerkezetének kialakulásához A hajdani Új-Mohács betelepülése* – In. VI. Településföldrajzi konferencia tanulmánykötete
2. **HORVÁTH I.** 2009: *Katolikus levéltári adatok a német nemzetiségűek kitelepítéséhez a Pécsi Egyházmegye területén.* – In. NAGY I, KUTNYÁNSZKYNÉ BÁCSKAI E. (szerk.): Bonyhádi Evangélikus Füzetek 2. Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga, Bonyhád, pp. 405-416.
3. **HORVÁTH I.** - TÓTH S. 2000/2001: *Bánfa területi gazdasági képe a XVIII-XIX. században a Káptalani Levéltár térképei alapján.* – In. Táj és az ember geográfus szemmel. Doktoranduszok IV. Országos Konferenciája. Szeged, CD-ROM